

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кафедра фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Забезпечення прав людини у діяльності поліції»
вибіркових компонент
освітньої програми першого рівня вищої освіти
(26 Цивільна безпека 262 Правоохоронна діяльність)

за темою - Теоретичні та конституційно-правові основи забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності.

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.09.2023. № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023. № 5

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 22.09.2023. № 8

Розглянуто на засіданні кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 8 (протокол від 18.08.2023).

Розробники: Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Ю.М. Перерва.

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат історичних наук, доцент Б.Г. Головка.

Доцент кафедри фундаментальних та юридичних дисциплін факультету № 6 ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент Кисильова К.В.

Рецензенти:

1. Доцент кафедри конституційного і муніципального права юридичного факультету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, к.ю.н., доцент Зубенко Г. В.

2. Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4 Харківського національного університету внутрішніх справ, к.ю.н., доцент Гудзь Т. І.

Навчальні питання

1. Забезпечення прав людини як одне з основних завдань поліції.
2. Конституційно-правові засади діяльності поліції у забезпеченні прав людини та протидії злочинності.
3. Головні детермінанти порушень прав людини органами поліції та шляхи їх усунення.

Література

Основна:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. (із змін.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Ведерніков Ю.А. Правоохоронна діяльність в Україні: теретико- правовий аспект: монограф. / Ю.А. Ведерніков, А.М. Кучук. К.: Знання України, 2010. 219 с.
3. Забезпечення прав людини у правоохоронній діяльності: навч. посібник. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2018. 260 с.
4. Закон України „Про громадянство України” від 18 січня 2001 р. № 2235-III (із змін.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.
5. Декларація прав національностей України від 1 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 53. Ст.799.
6. Шемшученко Ю.С. Правоохоронна діяльність // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. К.: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

Допоміжна:

1. Борецько А. Конституційно-правовий механізм захисту прав особи: поняття та сутність / А. Борецько // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 2(35). С. 58-65.
2. Гончаров В. Презумпція про права людини та презумпція конституційності нормативних актів / В. Гончаров // Право України. – 2015. – № 2. С. 175 – 185.
3. Загуменна Ю.О. Правоохоронні органи: поняття, ознаки, функції, особливості діяльності // Право і безпека. 2010. № 3. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2010_3_33.pdf.
4. Мартинюк Р. С. Теорія прав людини. Навч. посібник. – Острого: Видавництво Нац. університету «Острозька академія». 2010. 218 с.
5. Нелін О. Конституційний механізм захисту основних прав і свобод людини і громадянина в правовій доктрині України /О.Нелін // Юридична Україна . 2016. № 5 – 6. С. 9-14.

Текст лекції

1. Забезпечення прав людини як одне з основних завдань правоохоронних органів.

Для реалізації конституційно закріплених прав і свобод людини кожна держава повинна мати налагоджений соціально-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини – систему засобів і чинників, що забезпечують необхідні умови поваги до всіх основних прав і свобод людини, які є похідними від її гідності. Поняттям «соціально-правовий механізм забезпечення прав людини» підкреслюється, що правовий механізм – частина соціального і діє з ним у єдності. Завдання механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини – охорона, захист, відновлення порушених прав, а також формування загальної і правової культури населення.

Загальний механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини складається з трьох основних підсистем:

- механізм реалізації – включає заходи, спроможні створити умови для реалізації прав і свобод людини;
- механізм охорони – включає заходи з профілактики правопорушень для утвердження правомірної поведінки особи;
- механізм захисту – включає заходи, що призводять до відновлення прав, порушених неправомірними діями, і відповідальності особи, яка вчинила ці правопорушення.

У разі порушення прав особи без їх відновлення, а також юридичної відповідальності з боку правопорушника правові гарантії механізму захисту прав людини не можуть вважатися такими, що повністю здійснилися. Заходи захисту – первинна захисна реакція на самий факт відхилення від охоронних заходів, яка має завдання примусити зобов'язану особу виконувати обов'язки, накладені на неї законом або договором. Завдання юридичної відповідальності полягає в покладанні нового обов'язку зазнавати позбавлень, нести правовий збиток. Без можливості захисту прав охорона прав буде неповною. Захист – це найдійовіша охорона, другий її ступінь.

Для держави, як і суспільства в цілому, боротьба з негативними соціальними процесами, насамперед правопорушеннями, заради встановлення справедливості є головним завданням. Тому в державному механізмі кожної країни є система органів, які здійснюють правоохоронну діяльність. Цей вид діяльності характеризується рядом специфічних ознак:

1. Така діяльність може здійснюватися тільки із застосуванням юридичних заходів впливу, до яких належать заходи державного примусу і стягнення. Так, до особи, яка скоїла злочин, може бути застосоване кримінальне покарання, встановлене кримінальним правом, або інший передбачений законодавством захід впливу.

2. Юридичні заходи впливу, які застосовуються у ході її здійснення, повинні суворо відповідати вимогам законів, що регламентують їх застосування. Наприклад, при вирішенні питання про накладення адміністративного стягнення за скоєне правопорушення орган, який його накладає, не може призначити суворіше стягнення, ніж вказане у санкції відповідної статті кодексу.

3. Вона реалізується у встановленому порядку, з дотриманням певної юридичної процедури. Прийняття рішень щодо застосування чи незастосування юридичних заходів впливу здійснюється за встановленими законом правилами, дотримання яких є обов'язковим. Наслідком порушення цих правил може бути визнання прийнятого рішення незаконним і недійсним. Так, порушення встановлених чинним кримінально-процесуальним кодексом України правил розгляду кримінальної справи у суді є однією з підстав для скасування вироку.

4. Суттєвою ознакою правоохоронної діяльності є те що її здійснення покладене на органи, які, як правило, спеціально утворюються державою з цією метою і комплектуються відповідно підготовленими спеціалістами. Організація і діяльність цих органів всебічно і детально регламентована законодавством.

Завдання правоохоронної діяльності полягає у захисті встановленого Конституцією України суспільного ладу держави, економічної та політичної систем, прав та законних інтересів громадян, підприємств, організацій, установ, суб'єктів усіх форм власності, економічної та інформаційної безпеки,

суверенітету та територіальної цілісності України. Особливе місце серед завдань правоохоронної діяльності посідає захист прав, свобод людини, її життя; здоров'я честі, гідності, недоторканності та безпеки.

Правоохоронну діяльність в різних формах та різних за обсягом пропорціях здійснюють органи виконавчої, законодавчої та судової влади.

Відповідно до Конституції України до системи забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина належать фактично всі органи державної влади: Верховна Рада України (ст. 85, 92); Президент України (ст. 106, 107); Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (п. 17 ст. 85); Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (ст. 113–116); Конституційний Суд України (ст. 147–150); органи прокуратури (ст. 121–123); органи правосуддя (ст. 124–129). Проте для одних правоохоронна діяльність є лише однією з багатьох видів діяльності (наприклад, для Верховної Ради України чи Президента України), тоді як інші (НП, СБУ, прокуратура) – саме з цією метою й створюються. **Саме останні й називаються правоохоронними органами.**

Правоохоронна діяльність складається з кількох напрямків, кожен з яких має специфічні завдання та здійснюється власними тільки йому певними методами. Такими напрямками є прокурорський нагляд, попереднє розслідування кримінальних справ, здійснення захисту у кримінальних справах і надання іншої правової допомоги, охорона громадського порядку й безпеки громадян, боротьба зі злочинністю та ін. Основним напрямком правоохоронної діяльності, безперечно, є здійснення правосуддя, якому належить найважливіше місце в забезпеченні охорони прав та свобод громадян. Інші напрямки певною мірою підпорядковуються меті й завданням здійснення правосуддя, сприяють його успішному виконанню.

Правоохоронні органи – це існуючі в суспільстві й державі установи й організації, що здійснюють правозастосовчу та правоохоронну функції, основне завдання яких – забезпечувати законність, захищати права та законні інтереси громадян, юридичних осіб, держави, боротися зі злочинністю та іншими

правопорушеннями шляхом застосування заходів юридичного примусу.

Згідно зі ст. 2 Закону України від 23.12.1993 р. “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів”, правоохоронними є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовчі або правоохоронні функції. І цей перелік не повний, так не враховані державні органи і громадські організації, які в тій чи іншій мірі також здійснюється правоохоронні функції. До них належать: органи юстиції, нотаріат, органи реєстрації актів громадянського стану, адвокатура та ін.

Компетенція кожного з правоохоронних органів у забезпеченні прав людини визначена в Конституції та спеціальних законах.

Найбільш широкі та значні за обсягом правоохоронні функції покладено на **національну поліцію**. Сфера діяльності цих органів є складною; вона включає в себе певні групи суспільних відносин, що пов’язані з захистом особи та держави від злочинів й інших посягань, і містить забезпечення громадського порядку та громадської безпеки, захист об’єктів незалежно від форм власності; розкриття і розслідування злочинів; забезпечення дотримання правил перебування в Україні іноземців і осіб без громадянства; виправлення і перевиховання засуджених та ін. Хоча ці види суспільних відносин взаємопов’язані, вони не є ідентичними та характеризуються специфічними рисами та ознаками. Це в свою чергу визначає відмінність в основних видах діяльності органів внутрішніх справ (адміністративна, оперативно-розшукова, кримінально-процесуальна, виконання покарання); різновиди складових систем органів внутрішніх справ (поліція, органи попереднього слідства, державна протипожежна служба та ін.); розподіл компетенції між поліцейськими структурами (підрозділи охорони громадського порядку, по боротьбі з економічними злочинами, кримінального пошуку, державної автомобільної інспекції та інші); різноманітність форм, методів їх роботи, заходів, що вживаються.

Існуючі відмінності не впливають на загальну оцінку діяльності органів внутрішніх справ як правоохоронної. Правозахисна орієнтація більшості їх функцій закономірна й обумовлена вирішенням переважно охоронних завдань, а також стосовно прав та свобод людини і громадянина окремо. Це не випадково, оскільки основу прав та свобод становлять важливі для особи блага у економічному, політичному, духовному та особистому житті, а більшість злочинів і адміністративних порушень, з якими ведуть боротьбу органи внутрішніх справ, безпосередньо чи опосередковано зазіхають на ці блага. Від ефективної боротьби залежить можливість користування ними особою, реальність і міцність їх прав та свобод, тобто те, що впливає на рівень демократизму, благополуччя та стабільності суспільства, на законність і правопорядок.

Зокрема, за Законом України „Про Національну поліцію” **основними завданнями поліції є:**

Завдання поліції

1. Завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах:

- 1) забезпечення публічної безпеки і порядку;
- 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави;
- 3) протидії злочинності;

4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Обов'язком співробітників органів внутрішніх справ у випадках обмеження прав і свобод громадянина є:

- при затриманні – роз'яснити привід і підставу такого затримання;
- при застосуванні такого запобіжного заходу, як взяття під варту та ін., – роз'яснити права та обов'язки, що впливають із цього.

Права і свободи законослухняного громадянина забезпечуються органами внутрішніх справ та їхніми посадовими особами у ході спеціальних та індивідуальних профілактичних заходів:

- організація рейдів і вжиття інших заходів з метою виявлення осіб із

девіантною (що відхиляється від правомірної) настановою;

- поставлення на облік осіб, що ухиляються від правомірної поведінки;
- робота з особами, що мають девіантну настанову, на її зміну в напрямку законослухняної поведінки;
- робота з притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні правопорушень.

До юридичних гарантій забезпечення прав особи органами внутрішніх справ належать:

- гарантії охорони – виражаються в порядку, підставі та межах застосування примусових заходів. Співробітник ОВС не має права чинити дії з обмеження свободи особи, що виходять за рамки закону;
- гарантії захисту – виражаються в системі правових і організаційних засобів, спрямованих на:

а) припинення незаконного обмеження волі особи (звільнення заручників, звільнення необґрунтовано затриманого як підозрюваного у вчиненні злочину та ін.);

б) скасування незаконного правозастосовчого акта (постанови про порушення кримінальної справи та ін.);

в) відшкодування збитків, заподіяних особі в результаті незаконного обмеження її волі.

Превентивно-організаційні заходи, застосовувані працівниками органів внутрішніх справ для забезпечення прав особи, пов'язані з охороною правопорядку і виражаються в організації і здійсненні:

- патрульно-постової служби;
- оперативно-розшукової діяльності;
- індивідуальній і спеціальній профілактиці;
- юрисдикційній діяльності.

2. Конституційно-правові засади діяльності правоохоронних органів у забезпеченні прав людини та протидії злочинності.

З перших років незалежності Україна заявила про свою відданість ідеалам гуманізму та верховенства права, визнання пріоритету прав і свобод людини і громадянина, про прагнення до поширення в українському суспільстві світогляду, заснованого на загальнолюдських цінностях. Уже в Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. і зверненні Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 р. наголошувалося на тому, що до сім’ї цивілізованих країн бажає увійти нова, демократична, правова держава, яка ставить собі за мету, зокрема, реально забезпечити права, свободи людини і громадянина і зобов’язується суворо дотримуватись загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини. Суспільно-політичні зрушення у 1985–1990 рр. і особливо події серпня 1991 р. глибоко сколихнули українську громадськість та створили сприятливі умови для демократичних перетворень.

Перші ж законодавчі акти щойно утвореної незалежної держави не залишали ніяких сумнівів щодо правового закріплення накреслених цілей. Достатньо звернутись до законів України “Про власність” (втратив чинність), “Про підприємництво” (втратив чинність), “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Про громадянство України”, “Про місцеві Ради народних депутатів та місцеве і регіональне самоврядування” (втратив чинність), “Про всеукраїнський та місцеві референдуми” (втратив чинність) та інших, щоб переконатися в тому, що пріоритетним напрямом діяльності держави є захист і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, створення дійового механізму їх реалізації.

Прийняття 9 листопада 1995 р. України в члени Ради Європи суттєво вплинуло на подальший розвиток прав і свобод людини і громадянина. Україна приєдналась до великої кількості багатосторонніх європейських конвенцій у галузі прав і свобод людини і взяла на себе конкретні зобов’язання щодо імплементації їх норм у національне законодавство. Крім цього членство у Раді Європи стимулювало процес підготовки і прийняття Конституції – основного

закону нової демократичної держави.

Гуманістичний вектор розвитку України як правової демократичної держави був підтверджений і в Конституції 1996 р., яка стала є певною мірою взірцем сучасного конституціоналізму з питань прав і свобод людини і громадянина. Вона визначила якісно новий, сучасний статус людини і громадянина в Україні, здійснивши фактично “гуманітарну революцію”.

Людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнані в Конституції (ст. 3) найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і громадянина є змістом і спрямованістю діяльності держави. Держава згідно з Конституцією відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Виходячи з цієї концепції, в чинній Конституції України правам, свободам і обов’язкам людини і громадянина присвячено спеціальний розділ II. Цей розділ є одним з найважливіших в Конституції і містить близько третини її статей.

Чинна Конституція України імплементувала всі основні положення міжнародно-правових актів з прав людини і насамперед Загальної декларації прав людини, міжнародного пакту про громадянські і політичні права та міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, які є одним з найбільших досягнень людства XX ст. у гуманітарній сфері, справжнім “людським виміром”, мірою людської гідності.

Чинна Конституція України вперше замість фрагментарного набору прав і свобод визначила систему прав і свобод у всіх основних сферах, передбачивши, зокрема, громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні права і свободи людини і громадянина.

Новий Основний Закон України значно розширив коло конституційних прав і свобод, передбачивши низку нових прав і свобод, та істотно збагатив їх за змістом.

Як показав час, що минув після прийняття Конституції України, передусім права і громадянські та політичні свободи набувають реального наповнення. Так, завдяки їх реалізації скасовано смертну кару, утворилось більш як сто політичних

партій, формується громадянське суспільство.

Конституція всебічно гарантує права і свободи, передбачає механізм їх забезпечення і охорони. Про це свідчить передусім система конституційних нормативно-правових гарантій прав і свобод, зокрема, юридичної відповідальності за порушення прав і свобод, невідчужуваності і непорушності прав і свобод, їх невичерпності, недопустимості скасування, звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Конституція України юридично ліквідувала всі нормативні перешкоди на шляху до забезпечення прав і свобод людини і громадянина, проголосивши, що норми Конституції України є нормами прямої дії і що звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується.

Конституція України на відміну від конституцій ряду інших країн закріпила обов'язки людини і громадянина, але лише ті з них, які мають принципове значення для забезпечення прав і свобод: обов'язок неухильно дотримуватися Конституції та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей (ст. 68); обов'язок захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України (ст. 65), обов'язок сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом та ін.

Особливістю Конституції України є те, що нею передбачено створення і закріплення дійового механізму захисту прав і свобод людини. Це стосується, головне, організації і здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову (ст. 6). Саме на судову владу, як зазначено, покладається функція захисту конституційних прав і свобод. За чинною Конституцією каральна функція суду поступається функції правозахисній, праворегуючій.

Конституційні засади правового становища особи в Україні отримали свій розвиток і подальшу конкретизацію у постанові Верховної Ради України „Про засади державної політики України в галузі прав людини” від 17 червня 1999 р. № 757-XIV. Згідно з названим документом до основних напрямів державної

політики України в галузі прав людини віднесено:

- ✓ забезпечення верховенства прав і основних свобод людини у відносинах з державою;
- ✓ створення належних умов, вироблення механізмів і процедур для повної і безперешкодної реалізації кожною особою своїх прав та законних інтересів;
- ✓ приведення законодавства України у відповідність з універсальними стандартами прав людини Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи;
- ✓ реформування адміністративного та адміністративно-процесуального законодавства з метою належного забезпечення реалізації громадянами своїх прав та законних інтересів у сфері діяльності виконавчої влади, їх дієвої охорони та захисту в суді у разі їх порушення;
- ✓ створення системи адміністративної юстиції з метою захисту прав і основних свобод людини і громадянина;
- ✓ ратифікація міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують права і основні свободи людини і громадянина та відповідають інтересам та потребам Українського народу;
- ✓ визнання в установленому порядку юрисдикції міжнародних органів захисту прав людини;
- ✓ недопущення звуження змісту та обсягу існуючих прав і основних свобод людини, проголошених Конституцією України, законами України та підзаконними нормативними актами;
- ✓ розроблення механізмів реалізації конституційного положення про право людини і громадянина на кваліфіковану правову допомогу, в тому числі безоплатну;
- ✓ забезпечення захисту людини і громадянина від посягань з боку іншої людини та посягань з боку держави;
- ✓ удосконалення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина через інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини;

- ✓ утворення ефективної судової влади як гаранта прав і основних свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України;
- ✓ спрямування діяльності прокуратури на зміцнення демократичної, соціально-правової держави та забезпечення верховенства права, додержання прав і основних свобод людини і громадянина;
- ✓ удосконалення законодавства і підвищення дієвості судового захисту як гарантії демократизму виборчої системи;
- ✓ конкретизація змісту і меж здійснення конституційного права громадян на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації;
- ✓ удосконалення законодавства щодо фінансування діяльності наймасовіших за чисельністю політичних партій;
- ✓ розвиток правових основ використання та посилення правових гарантій щодо охорони та захисту конституційного права громадян на проведення мирних зборів, мітингів, походів, інших демонстрацій шляхом прийняття відповідного закону;
- ✓ забезпечення кодифікації законодавства про соціальний захист шляхом прийняття Соціального кодексу України;
- ✓ посилення реальності права людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні, зокрема шляхом скасування дозвільного порядку вибору місця проживання (інституту прописки);
- ✓ гуманізація та ефективне запровадження законодавства про біженців та вимушених переселенців;
- ✓ створення належного механізму реалізації права громадян на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб;
- ✓ підвищення рівня правової культури і правової свідомості людини і громадянина, формування поваги до закону та визначення механізмів захисту їх прав;

✓ сприяння розвитку системи органів несудового захисту прав і свобод людини, надання підтримки громадським організаціям у сфері захисту прав людини.

Чимало завдань, поставлених у постанові Верховної Ради України „Про засади державної політики України в галузі прав людини”, на сьогодні вже успішно виконано. Зокрема, створено систему адміністративних судів, скасовано інститут прописки, визнано юрисдикцію міжнародних органів захисту прав людини, ратифіковано десятки міжнародно-правових актів як універсального, так і регіонального рівня, що проголошують основні права і свободи людини і громадянина.

3. Головні детермінанти порушень прав людини правоохоронними органами в Україні та шляхи їх усунення

Протиправні прояви у діяльності правоохоронних органів відносно прав людини можуть стосуватись:

1. Порушення недоторканності особи, що передбачає свободу особи від таких явищ як: безпідставне чи незаконне позбавлення життя; зникнення; застосування катувань та інше жорстоке, нелюдяне або принижуюче гідність поводження чи покарання; безпідставний арешт, затримання чи заслання; позбавлення права на справедливий публічний суд.

2. Недотримання громадських свобод: свободи слова й преси; свободи мирних зібрань та об'єднань, свободи релігії; свободи пересування в межах держави, міжнародної подорожі та репатріації.

3. Порушення політичних прав: права громадян змінити владу.

4. Перешкоджання проведенню міжнародних та неурядових перевірок за заявами про порушення прав людини.

5. Дискримінації за расовою ознакою, статтю, релігією, фізичними вадами, мовою або за соціальним станом жінок, дітей, людей, релігійних, меншин, національних, расових, етнічних меншин.

6. Порухення прав робітників: права на створення об'єднань; права на колективне представництво та укладання колективних трудових договорів; заборона підневільної та примусової праці; дитяча праця та мінімальний вік прийому на роботу; прийнятні умови праці; торгівля людьми.

Разючі приклади порушення прав людини у правоохоронній діяльності були наведені у першій щорічній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Так, у слідчому ізоляторі Львівської області шість років незаконно утримувалася жителька області Кушинська, яка обвинувачується у вчиненні вбивства, а 3 травня 2003 р. мешканець Львівської області Бачинський був заарештований за те, що 12 років тому, за радянських часів, самовільно залишив місце служби в армії. У березні 2003 р. на Львівщині була заарештована неповнолітня Маткурбанова, яка мала на утриманні 5-місячну дитину, за те, що за рік до того вона викрала 13 грн.

Колишній генеральний прокурор України С. Піскун, повідомляючи про результати роботи київських працівників поліції, заявив, що в ході розслідування кримінальної справи “перевертнів” установлені факти 14 умисних вбивств, вчинених працівниками поліції.

Про численні порушення законодавства, як наслідок, і прав людини, в якій формі вони не виражалися б, свідчить і те, що, в порядку нагляду за додержанням і застосуванням законів за матеріалами прокуратури до різних видів відповідальності притягується щорічно понад 90 тисяч посадових осіб.

Найбільше скарг, що надходять до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, традиційно стосується дій працівників правоохоронних органів, насамперед поліції, щодо незаконного затримання; застосування недозволених законом методів отримання доказів; порушення прав на адвокатські послуги; порушення процесуальних термінів розгляду цивільних та кримінальних справ у судах.

Україна посіла четверте місце по кількості звернень до Європейського суду по правах людини, її випереджають лише Туреччина, Росія і Польща.

Факти порушень прав людини правоохоронними органами, неефективна їх

діяльність щодо забезпечення охорони громадського порядку, громадської безпеки, боротьби зі злочинністю, особливо з її організованими проявами, породжують у населення недовіру як до них, так і до державної влади в цілому.

Проблеми порушення прав людини правоохоронними органами обумовлюються соціально-політичними, соціально-правовими, соціально-економічними, соціально-психологічними факторами, природа яких потребує детального вивчення.

Серед основних детермінант порушень прав і свобод громадян правоохоронними органами можна назвати такі:

1. Звернення громадян до правоохоронних органів та інших місцевих органів державної влади із проханнями про сприяння реалізації закріплених Конституцією і чинним законодавством прав та інтересів належним чином не розглядаються, ефективні заходи до усунення порушень закону не вживаються, порушені права роками залишаються не поновленими.

2. Не проводяться належним чином перевірки звернень громадян, в яких оскаржуються рішення та дії працівників правоохоронних органів. Невідкладне вжиття заходів щодо припинення неправомірних дій зазначених працівників та скасування незаконних рішень в більшості випадків відсутнє.

3. Ефективність боротьби зі злочинністю з метою захисту права людини на життя, свободу та фізичну недоторканність залишається вкрай низькою.

4. Протягом тривалого часу мають місце залишення без належного реагування органів прокуратури скарг на насильство, перевищення службових повноважень та інші протиправні дії працівників поліції.

5. Байдуже ставлення до нагальних проблем населення стало повсякденною нормою поведінки багатьох посадових осіб правоохоронних органів.

6. Мають місце порушення прав громадян під час розслідування кримінальних справ та тримання під вартою. Допускаються непоодинокі випадки застосування тортур під час затримання і дізнання, порушення посадовими особами правоохоронних органів вимог кримінально-процесуального законодавства стосовно строків попереднього слідства, тримання осіб під вартою.

Наявні численні випадки звільнення з-під варті у зв'язку із закриттям кримінальних справ, із зміною запобіжного заходу, при винесенні виправдувальних вироків, скасування судами санкцій прокурорів на арешт. Значним є відсоток не задоволених судами скарг потерпілих і підсудних на дії слідчих органів.

Через низьку якість попереднього слідства, здійснення неналежного прокурорського нагляду значна кількість кримінальних справ судами повертається на додаткове розслідування.

Звертаючи увагу на діяльність судової системи з цих питань, хоча вона не відноситься до правоохоронних органів і являє собою незалежну судову владу, слід відзначити, що суди України, у свою чергу, в цілому забезпечують відновлення порушених прав і свобод людини. Разом з тим, і у цій діяльності є певні недоліки та упущення.

Не завжди судами виконуються вимоги закону про всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин справи, ще допускаються помилки в оцінці доказів і застосуванні норм закону. Інколи за наявності підстав для ухвалення виправдувального вироку справи направляються на додаткове розслідування.

7. Не викорінені факти необґрунтованого засудження громадян чи, навпаки, безпідставного виправдання осіб, які вчинили злочини.

8. Не завжди забезпечується право громадян на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Трапляються випадки необґрунтованої відмови громадянам у задоволенні позовів про захист трудових, майнових, житлових та інших прав.

9. Поширюються випадки тиску на суди з метою перешкоджання всебічному, повному й об'єктивному розгляду конкретних справ або домагань незаконного судового рішення, проявів неповаги до суду у зв'язку зі здійсненням правосуддя. Органи державної влади і посадові особи, які відповідно до Конституції України зобов'язані забезпечити незалежність суду, не завжди адекватно реагують на такі факти. Суди та органи суддівського самоврядування

не дають належної відсічі спробам втручання в розгляд справ.

10. Заслугує на увагу також довготривалість розгляду у судах справ щодо організованих злочинних угруповань. Так, протягом 2003 р. слідчими підрозділами правоохоронних органів до суду направлено 665 кримінальних справ цієї категорії. Судами розглянуто 396 справ (60 %), а з кількості направлених протягом 2003 р. – лише четверта частина. Це, в першу чергу, є грубим порушенням прав громадян і, зокрема, потерпілих, свідків і т. ін., які тривалий час не отримують відшкодування збитків, спричинених злочинними діями підсудних.

11. Низька ефективність Феміди призвела також до того, що населення втрачає довіру до судів, про що свідчить велика кількість звернень наших громадян до Європейського суду з прав людини щодо питань порушення правоохоронними органами їх законних прав, свобод й інтересів. На сьогодні Україна – на четвертому місці по кількості звернень до Європейського суду по правах людини після Туреччини, Росії та Польщі. Протягом останніх п'яти років до Європейського суду звернулося 7 тисяч громадян нашої держави.

Лібералізм судів при призначенні покарань і винесення неправосудних рішень не справляє необхідного впливу на порушників закону. При винесенні таких рішень судді не завжди беруть до уваги, що за кожним злочином стоїть скривджена людина, права якої були грубо порушені внаслідок вчинення злочину.

12. Потребує підвищення ефективність розслідування органами прокуратури повідомлень про факти застосування працівниками правоохоронних органів тортур, жорстокого та такого, що принижує людську гідність, ставлення.

13. Вкрай повільно викорінюється практика оцінки роботи правоохоронних органів за валом показників. Як і раніше, правоохоронні органи у гонитві за нарощуванням результатів роботи шляхом викриття дріб'язкових правопорушень направляють до суду справи за малозначними злочинами. У той же час не вживається належних заходів щодо виявлення злочинів стосовно порушень законних прав і свобод громадян, відшкодування заподіяної матеріальної шкоди.

Утвердилася практика тяганини з розслідуванням і подальшого закриття

кримінальних справ за викритими фактами заподіяння державі значних збитків.

14. Керівництво правоохоронних органів не забезпечує в повній мірі належну протидію організованій злочинності та проявам корупції, не завжди критично оцінює реальний стан на цій важливій ділянці службової діяльності, нерідко формально підходить до виявлення та попередження корупційних діянь, створює видимість активної діяльності. Провадження майже у половині адміністративних справ про корупцію щороку закривається судами через відсутність складу правопорушення або його малозначність. Цим самим завдається суттєва шкода конституційним правам громадян, інтересам держави, дискредитується діяльність правоохоронних органів.

В Україні склалася також загрозлива ситуація із забезпеченням основних прав та свобод людини й громадянина на отримання повної, неупередженої інформації, необхідної для прийняття усвідомлених рішень. Значного поширення набув тиск на журналістів під час виконання ними своїх професійних обов'язків, у тому числі і з боку правоохоронних органів. Засоби масової інформації втрачають належну їм у демократичному суспільстві функцію посередника між владою та суспільством.

До проблем реального забезпечення конституційних прав і свобод людини увагу державних органів, громадськості по-справжньому не прикуто. В країні не створені дієві громадські інституції, які б реально впливали на функціонування і прозорість діяльності правоохоронних органів.

15. Вкрай незадовільно в правоохоронних органах проводиться і потребує суттєвого поліпшення кадрова політика. Не вживаються рішучі та дієві заходи щодо усунення від влади осіб, діяльність яких спричинила порушення прав людини.

16. Потребує підвищення також рівень гарантованості таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.